

TURCSÁNYI KÁROLY¹ – HEGEDŰS ERNŐ² – BÁN ATTILA³

**A nagyhatalmak tengeri hadviselése az elöltöltő fegyverek
korában
V. rész**

**The Naval Warfare of the Great Powers in the Age of Muzzle-
loading Weapons (1648–1866)
part V.**

*A haditengerészetek szervezete a sorhajók korszakában
(1648–1865)*

A brit flotta „számbeli fölényével oly mértékben múlta felül francia ellenfelét, hogy annak alapvetően más stratégia alapján kellett működnie... beérve a tengerek egy részének bizonyos időre korlátozó ellenőrzésével.”⁴

Absztrakt

A cikksorozat első része Nagy-Britannia, Franciaország és Oroszország, illetve a Habsburg Birodalom haditengerészetének haditechnikai eszközeit és szervezeteit mutatta be az elöltöltő ágyúval felszerelt sorhajók korszakában. A második és a harmadik rész ugyanezeknek az államoknak a geostratégiai pozícióját, a gyarmatosításban betöltött szerepét, illetve gazdasági potenciálját tárgyalta, különös tekintettel e tényezők haditengerészet fejlődésére gyakorolt hatására. A negyedik

¹ Nemzeti Közszerológati Egyetem/National University of Public Service, E-mail: turcsanyi.karoly@uni-nke.hu, ORCID: 0000-0002-0161-6718

² MH Logisztikai Központ, Kutatás-fejlesztési Tudományos és Szabványosítási Osztály/HDF Logistic Center, Department of Research Development, Scientific and Standardisation E-mail: hegedus.erno@hm.gov.hu; ORCID: 0000-0001-8457-5044

³ Nemzeti Közszerológati Egyetem, Katonai Műszaki Doktori Iskola, doktorandusz hallgató/National University of Public Service, Doctoral School of Military Engineering, PhD student, E-mail: ban.attila@hm.gov.hu, ORCID: 0000-0002-8254-1139

⁴ Somorjai Miklós: Napóleoni háborúk, tengeri csaták. <http://www.publikon.hu/htmls/cikkek.html?ID=17&articleID=87> (2018. 02. 09.)

rész az ipari forradalom hatásait vizsgálja a haditengerészetekre. Az ötödik rész a brit, francia és amerikai haditengerészet szervezetét mutatja be a sorhajók korszakában.⁵

Kulcsszavak: haditengerészeti hadviselés, elöltöltő fegyver, sorhajó, haditengerészet szervezete

Abstract

The first part of the article series introduced the military-technical means and organizations of the naval forces of Great Britain, France, Russia and the Habsburg Empire in the era of ship of the line equipped with muzzle-loading cannons. The second and third part presents the geostrategic position of the same states, their role in the colonization and also their economic potential in the same period with particular reference to the effect of these factors on the development of the naval forces. The fourth part studies the effects of industrial revolution on the navies. The fifth part studies the British, French and US naval organizations in the era of ships of the line.

Keywords: naval warfare, muzzle-loading gun, ship of the line, naval organization

4. A NAGYHATALMAK HADITENGERÉSZETEI SZERVEZETFEJLESZTÉSÉNEK JELLEMZŐI

4.1. A TENGERI NAGYHATALMAK NYÍLT TENGERI FLOTTÁINAK LÉTREJÖTTE

4.1.1. Nagy-Britannia haditengerészete

A tengeri hadviselés eszköz- és eljárásrendjének kialakulása a 17–19. század haditengerészeti küzdelmeihez, azon belül is leginkább a britek abszolút tengeri hatalmának kialakulásához köthető. A brit haditengerészetet és az Admiralitást 1546-ban hozta létre VIII. Henrik, mindössze 58 hajóegységgel.⁶

Már a harmadik angol–holland háborútól, de különösen a napóleoni háborúk korától a brit haditengerészet alapját már a nagyobb és nehezebb, összevont harcászati egységben alkalmazott nagy értékű sorhajók alkották. A tengeri ütközetek megívásában – a hajók

⁵ Az amerikai haditengerészetet ismertető rész főként az 1861–1865 között zajló polgárháborúval foglalkozik, amelyben már megjelentek a gőzhajtású, páncélos hajók, illetve a hátultöltő lövegek is – alkalmazásuk azonban még messze nem vált kizárólagossá. (Ilyen módon ez a háború már közel volt a korszakhatárhoz.)

⁶ Turcsányi Károly – Bán Attila – Hegedűs Ernő – Molnár Gábor: Haderők és hadviselés az elöltöltő fegyverek korában. HM HIM, Budapest, 2015, 261.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2018. XI. évfolyam 3. szám

közötti kommunikáció (hatékony jelzőszó-rendszer és jó minőségű távcsövek elterjedése) dinamikus javulása következtében – éppen a napóleoni háborúk időszakára javultak meg a hajókötélek tengeri csata során lefolytatott manővereinek feltételei. Ennek következtében az addig csak kis veszteségek okozására alkalmas, felőrölő jellegű harceljárások – kedvező esetben, azaz a támadó erőfölénye vagy már kialakult üldözés esetén – egyre megsemmisítőbb jellegűvé váltak. A brit haditengerészet 1697 és 1797 között írásban is rögzítette a hajóegységek összevonásán, az átkaroláson, illetve az áttörésen alapuló harceljárást, amelyek már jóval hatékonyabbnak bizonyultak a csatasor-csatasor elleni hagyományos küzdelemnél.⁷ Még akkor is ezeket a támadó harceljárásokat alkalmazták, ha számszerűleg kisebb erejű hajókötélekkel bocsátkoztak harcba (pl. Trafalgar is ilyen csata volt).

A britek a haditengerészet nagy részét különböző flottákra osztották. A fontosabb flották magját általában 20-30 sorhajó alkotta. A két legfontosabb a Csatorna Flotta és az Északi-tengeri Flotta volt, ezek védték Nagy-Britannia déli és keleti partjait, illetve tartották fenn az ellenség atlanti kikötőinek blokádját. A Balti Flottát, mely a balti kereskedelmet volt hivatott biztosítani, csak akkor állították fel, amikor a stratégiai helyzet megkívánta. Fontos volt viszont a Földközi-tengeri Flotta. A Royal Navy 1793-ban összesen 418 hajóval rendelkezett, ebből a sorhajók mennyisége 123 volt.⁸ A brit flotta Trafalgart követően még jobban megerősödött, mivel 1806–1814 között nagy mennyiségben bocsátották vízre az új, 74 ágyús III. osztályú sorhajókat, és mellettük megkezdődött a 120 ágyús I. osztályú sorhajók építése („Caledonia”, majd a „Nelson”-osztály tagjai). (Utóbbiak zöme viszont csak a napóleoni háborúkat követően állt szolgálatba.) 1815-re a brit flotta hajóinak száma 1017-re növekedett.⁹

Ugyanakkor a brit haditengerészet továbbra sem mondott, mondhatott le az önálló távolsági (kereskedelmi-ellenőrző és portyázó) feladatok végrehajtására alkalmas, könnyű és mozgékony fregattok alkalmazásáról. Az Admirális 1812-re – a francia cirkáló hadviselés ellenszereként, a kereskedelmi konvojok hatékony biztosítása érdekében – megkértszerezte, 277-re növelte a fregattok számát.¹⁰ A fregattok egy másik területen is hasznosak bizonyultak: a britek a napóleoni háborúk korában is sikerrel alkalmazták a haditengerészeti blokádot.¹¹ A „brit haditengerészet erőt általában a blokádot fenntartására vetették be.”¹² A blokádot fregattokkal szembeni biztonságos zárása, illetve a konvojokísérő-biztosító feladatok miatt a brit flottában „kisméretű hajók sokaságára volt szükség, így az 1812-ig tartó

⁷ Uo. 78–79. és 89.

⁸ Rodger, N. A. M.: *The Command of the Ocean: A Naval History of Britain 1649–1815*. W. W. Norton & C. Inc., New York, 2006., továbbá Hobson, Rolf – Kristiansen, Tomas (szerk.): *Navies in northern waters 1721–2000*. Frank Cass, London, 2004. 47. o.

⁹ Lavery, B.: *Nelson's Navy: The Ships, Men, and Organization, 1793–1815*. London: Conway Maritime Press. 1989, 40.

¹⁰ Bencze László: *Az állóháború harcászati és hadászati előzményei*. HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Budapest, 2009, 77.

¹¹ Eredményesen tették ezt már a hét éves háborúban is.

¹² Holmes, Richard: *A napóleoni háborúk kora*. Alexandra Kiadó, Budapest, 2006, 26.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2018. XI. évfolyam 3. szám

időszakban a flotta több mint 1000 hajóra duzzadt.”¹³ A britek a blokádlétrehozásának igénye, illetve a franciák cirkáló hadviselése miatt is rákényszerültek a dinamikus létszám-bővítésre a fregatt kategóriában, ami jelentősen leterhelte hajóépítő kapacitásait, és valamelyest lassította a sorhajók építésének ütemét. Ugyanakkor a hajógyártás részben gépesített folyamatainak (pl. a kötélcsigák tömeggyártása gőzgép meghajtású „automata” másolósztergákon) hatására gyártókapacitásuk teljesítőképessége a háború egész időtartama alatt fölényben maradt kontinentális ellenfeleikkel szemben.

A brit tengeri hatalmat a napóleoni háborúk során éppen a direkt és megsemmisítő jellegű műveletek folytatásához szükséges számszerű fölény jellemezte. Számszerű és – fejlettebb öntéstechnológiájuknak köszönhetően – a tüzérezületén jelentkező fölényük birtokában olyan módszer kidolgozására törekedtek, amely egyértelmű győzelemre vezet az ellenféllel szemben. A 18. század végén, az 1782-ben a Saintes-szigetek közelében vívott tengeri csata hozott fordulatot, amikor – ekkor még mindössze Rodney admirális spontán felismerésétől vezéreltetve, egyúttal kihasználva a szélirány hirtelen változását – a brit flotta egyes hajói áttörték a francia hajóhad vonalát és öt hajót elfogtak. Lord Richard Howe a csatasor áttörésének harceljárását 1783-ban már szabályzatban rögzítette.¹⁴ 1794-ben, a később „Dicsőséges Június Elseje” néven emlegetett csatában az új harceljárást immár tudatosan alkalmazó Howe felismerte, hogy az ellenfél legyőzéséhez nem elég egyik ponton áttörni vonalát, s az áttört hajókkal keresztűzbe fogni hajóit. Ehelyett úgy döntött, hogy minden egyes hajója törjön át az ellenfél egy-egy hajója mögött, s ezután a szélalatti oldalról bocsátkozzon azzal közelharcba. A csatában a britek elfogtak hat ellenséges hajót, egyet pedig elsüllyesztettek.

A brit hadihajók méretének, belső terének és szállító kapacitásának növekedésével lehetővé vált az állandó tengerészgyalogság felállítása (1664). Ez lehetővé tette a partraszálló műveletek megvalósítását, kulcsfontosságú pontok – szigetek, szorosok, fontos kikötők – lerohanását, megszállását, védelmét és megerősítését, ezáltal is biztosítva a hajózás feletti, szinte teljes körű ellenőrzést. (Ezt szolgálta Gibraltár, Minorca, Málta, Port Royal, Fokváros, Madras és Bombay birtokba vétele.) Egy 100 ágyús sorhajó 850 fős legénységéből 110 volt a tengerészgyalogos, egy 74 ágyús 600 fős legénységéből pedig 100. A napóleoni háborúk korára a brit haditengerészet már rendkívül nagy létszámú (tengerészgyalogosok és könnyűlövészek vegyes alkalmazására épülő), 7000 fős haditengerészeti deszantok harcszerű partraszállásának végrehajtására is képes volt – méghozzá a világ szinte bármely távoli pontján (Martinique 1809, New Orleans, 1814.).

A brit haditengerészet az 1690-ben Beachy Headnél (Bévéziers) a franciáktól elszenvedett vereséget követő száz évben nem veszített el egyetlen jelentősebb tengeri csatát sem, majd az 1793–1805 között zajló tengeri háború végére – elsősorban Nelson győzelmeinek köszönhetően – komoly kihívó nélkül maradván egy évszázadra biztosította Nagy-Britannia senki által meg nem kérdőjelezett uralmát a világ tengereken felett. (A napóleoni

¹³ Lavery, Brian: *Hajók. M-érték* Kiadó Kft., Budapest, 2005, 130.

¹⁴ Sweetman, Jack: *Admirálisok*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1999, 89.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2018. XI. évfolyam 3. szám

háborúk alatt a britek egyetlen alkalommal, 1810 augusztusában, Mauritius előtt szenvedtek egyértelmű vereséget a franciáktól, egy fregattok közötti összecsapásban, ám ez nem döntött el semmit.¹⁵ Csak az 1914. november 1-én, a chillei Coronel város közelében vívott tengeri csatában szenvedett el ismét egyértelmű vereséget egy brit hajóraj egy német köteléktől.¹⁶)

4.1.2. Az Egyesült Államok haditengerészete

Az amerikai haditengerészet a függetlenségi háború (1775–1783) során született meg. Erőit ekkor mindössze néhány korvett és brig, illetve nagyobb számú felfegyverzett halászszkúner alkotta. Ilyen jellegű haditengerészettel kizárólag portyázásra és korzárhadviselésre vállalkozhattak. Ezen a területen viszont kétségtelenül sikereket értek el, hiszen „a függetlenségi háború alatt az amerikai portyázók mintegy 2200 hajót ejtettek zsákmányul.”¹⁷ Néhány szlúppal, szkúnerrel és ágyúnaszáddal eredményes harcot folytattak a britek ellen a Nagy-tavak és a Szent Lőrinc-folyó térségében.

Az amerikai kongresszus 1794-ben rendelte el hat nehézfregatt építését (USS United States, USS Constellation, USS Constitution, USS Chesapeake, USS Congress és USS President). 1801-re a haditengerészet 5600 fős állománnyal és 54 hajóegységgel rendelkezett.¹⁸ 1806-ra már 9 db 24-44 ágyús fregattból, 3 briggből, 2 szlúpból, 2 szkúnerből és egy kutterből, illetve 69 db ágyúnaszádból állt Washington tengeri hadereje.¹⁹

Az amerikai haditengerészet az 1812-es brit–amerikai háború számos csatájában vett részt, amely során nehézfregattjaival hajó-hajó elleni párbajokban számos esetben győzedelmeskedett. Néhány brig, szkúner és szlúp harcba vetésével feltartóztatták a brit haderő előrenyomulását a Nagy-tavak és Champlain-tó vidékén, azonban nem tudták megakadályozni a brit flotta amerikai kikötők elleni blokádját és a brit szárazföldi erők partraszállását sem. (1814. augusztus 24-én – egy sikeres tengeri deszant műveletet követően – került sor Washington középületeinek britek általi felégetésére is.) Ugyanakkor a háború során a reguláris haditengerészet és a polgári hajózásból toborzott korzárók is sikeresen alkalmazták a cirkáló hadviselést és a portyázást, gátolva a brit kereskedelmi hajók tevé-

¹⁵ A pontosság kedvéért megemlíteném, hogy 1801 júliusában az algecirasi-öbölben vívott első, a francia flotta és a brit hajóhad között vívott csata során a franciák foglaltak el egy brit sorhajót – ám ez a francia győzelemmel végződő kis összecsapás szinte jelentéktelennek volt mondható a háború egészét tekintve. (Ráadásul a közvetlenül ezt követő második algecirasi csatában a britek győztek, mivel elsüllyesztettek két spanyol hajót, egy franciát pedig elfoglaltak.) Kaiser Ferenc: Thomas Cochrane, a tengeri farkas. In: Kovács Zoltán – Püski Levente (szerk.): Emlékkönyv L. Nagy Zsuzsa 80. születésnapjára. Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, Debrecen, 2010, 112.

¹⁶ Corbett, J. S.: Naval Operations. History of the Great War Based on Official Documents by Direction of the Historical Section of the Committee of Imperial Defence. Imperial War Museum and Naval & Military Press ed. London: Longmans, 1920.

¹⁷ Helfers, John: Kézikönyv az Egyesült Államok haditengerészetéről. Gold Book Kiadó, Debrecen, 2005, 29.

¹⁸ Uo. 47.

¹⁹ Uo. 57.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2018. XI. évfolyam 3. szám

kenységét. (Azonban ez fordítva is igaz volt: a kanadai és karibi kikötőkből kifutó brit korrárhajók is eredményesen fosztogatták az amerikai kereskedelmi hajókat.)

A mexikói–amerikai háború (1846–1847) során a haditengerészet blokád alá vette a mexikói kikötőket, illetve a Kaliforniai-öbölben zsákmányul ejtette vagy felgyújtotta a mexikói flottát, továbbá elfoglalta a Baja California összes jelentősebb városát is. Az amerikai haderők első nagyméretű partraszállására a mexikói Veracruznál került sor 1847. március 9-én, amikor egy nap alatt 13 000 katonát és azok felszerelését vitték a partra. Az itt használt, kimondottan partraszállás céljára kifejlesztett, 8 fős kezelőszemélyzettel ellátott lapos fenekű csónakok 40 főnyi gyalogság partra tételére voltak alkalmasak. A művelethez annyi csónakot vontak össze, amellyel az első partraszálló hullámban 2500 főt, az első órában pedig 8600 főt tehettek partra.²⁰ Egy kisebb, 1000 fős deszant műveletre Tabasconál is sor került, júniusban.

Az amerikai haditengerészeti hadviselés a polgárháború (1861–1865) időszakában jelentősen átalakult. Az Unió hadereje már teljes értékű flottákkal operált, és széles körben alkalmazta a tengeri blokádot. Az északi államok – kezdetben még csak csekély számú, majd a polgárháború során felfuttatott, 1862-től jelentős létszámú flottájukra támaszkodva – már 1860 áprilisában blokád alá vették a déli államokat, az Atlanti partvidéktől a Chesapeake-öblön át Floridáig, illetve a Mexikói-öblöt egészen a Mississippitorkolatáig. Így akarták lehetetlenné tenni a dél számára lényegében egyetlen bevételt jelentő gyapot és a dohány exportját, illetve a külföldről történő hadianyag-vásárlást. Mindössze 80 olyan kikötő volt a déliek kezében, amelyhez vasútvonal is csatlakozott, így Északnak ezek blokádjára kellett koncentrálni. Ez jelentős mértékben megnehezítette ellenfelük gazdaságának és haderejének működését, mivel meggátolta a gyapot kivitelét Európa felé, miközben megakadályozta az ott beszerzett fegyverszállítmányok behajózását is. Az északi flotta 1860-ban – a háborút megelőzően – még csak 60 hajóval rendelkezett, ez a szám 1862-re 260-ra növekedett, ám 1865-re már 670 – részben gőz- vagy gőz-segédhajtású, illetve páncélozott – hajóegységgel folytatott hadműveleteket.²¹ (Ebbe a mennyiségbe azonban beleértendő a kizárólag folyókon alkalmazott lapátkerékes gőzhajtású egységek is, míg a tengeren alkalmazható – jellemzően vitorlás vagy vitorlás, gőz segédhajtású – hajók száma nem haladta meg a félezeres mennyiséget.) Az Unió ebből 500 hajót mozgósított a blokádszolgálatra – köztük felfegyverzett polgári vitorlás hajókat is.

„A blokád meg hirdették, és azt érvényesíteni is igyekezett az Egyesült Államok Haditengerészete, amelynek majdnem száz hajója volt, amikor ugyanebben az időben a Dél még egyáltalán nem rendelkezett haditengerészettel. A blokád könnyörtelenül, fokról fokra mind eredményesebbé vált, részben az Unió flottájának tengeri tevékenysége révén, részben úgy, hogy katonaság partra szállításával sorra foglalták el a Dél kikötőit, és part menti vizeinek mind nagyobb részére terjesztették ki az Unió fennhatóságát.”²² A haditengerészet

²⁰ Uo. 88–89.

²¹ Uo. 101., 110.

²² Keegan, John: A tengeri hadviselés története. Corvina Kiadó, Budapest, 1998, 501.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2018. XI. évfolyam 3. szám

már 1861 áprilisában 12 nagyobb kikötőt vett blokád alá, mintegy 90 hajóegységgel. Az 1861-es hajóforgalom már 1862-re töredékére csökkent. Ekkor már 384 északi hajó tevékenykedett a blokád zárása érdekében. A gyapjúexport 1864-re az 1861-es érték 10%-ára csökkent.

Az északi hajók összesen több mint 1100 blokádtörő kereskedelmi hajót fogtak el, illetve mintegy 300-at semmisítettek meg a háború folyamán. 1861-ben még csak minden tízedik csempészhajót sikerült feltartóztatni, míg 1864-ben már minden harmadik hajót elfogtak vagy elpusztítottak a blokádban részt vevő északi hajók. A háború utolsó két évében mindez a hiánygazdaság kialakulásához és erős inflációhoz vezetett délen. Észak öt év alatt közel hétszeresére növelte flottája létszámát, a hajógyárak mintegy 580 új hajót gyártottak le – köztük 170 gőz segédhajtású, illetve kis részben tisztán gőzhajtású, tehát igen költséges hajó volt. Az Unió jelentős ipari kapacitására támaszkodva hozta létre ezt a flottát, megbénítva ezzel a déli államok gazdaságát, ellehetetlenítve a déli hadiipar működését. Végül ezek az indirekt haditengerészeti hadviselési módszerek – a sikeres szárazföldi műveletek mellett – jelentős mértékben járultak hozzá a déliek haderejének vereségéhez.²³

A ritka szárazföldi úthálózat miatt csak a tengeren, illetve a folyókon lehetett hatékonyan csapatokat és utánpótlást szállítani. „A Dél elleni hadviselés kulcsát a folyók jelentik, hiszen vasúthálózata ritka, így a Konföderáció belső területei felé csak a Mississippi és mellékfolyói mentén lehetett előrenyomulni.”²⁴ A Mississippi alsó folyásának elfoglalásával is számoltak, a folyó mentén előrenyomulva, a támadást vízi úton szállított csapatokkal támogatva. Vicksburg 1863-as ostrománál – és az azt megelőző környékbeli ütközetek megvívása során – „a haditengerészet és a hadsereg összefogott az... első kombinált, összhaderőnemi hadművelet végrehajtására.”²⁵ A haditengerészet csapatszállítási és tűztámogatási feladatokat látott el, a szárazföldi haderő gyalogsága megvívta a szükséges ütközeteket és az ostromot, míg a magasabbegység szinten, önállóan alkalmazott lovaság egy nagy távolságú (mélységi behatoló) műveletet hajtott végre az ellenség mögöttes területein, és több helyen elvágta Vicksburg vasúti utánpótlását.

Északi részről számos esetben került sor jelentősebb létszámú csapatok tengeri úton végrehajtott szállítására (pl.: 1862. március – Virginia-félsziget). A hajón szállított csapatok nem egy esetben hajtottak végre közvetlen harctevékenységgel járó partraszállásokat is, amelyeket egyes esetekben már a tengerészgyalogság erőinek bevetése is kiegészített (1865. január – Fisher-erőd).²⁶ A flotta bőséges szállítási kapacitására alapozva 82 partraszálló művelet során juttattak ki erőket az ellenfél mögöttes területeire, összesen mintegy 400 000 főt. Az Unió haditengerészete egyre nagyobb partszakaszt tartott ellenőrzése alatt. „Az Unió hadserege bárhol, ahol jónak látta, csapatokat tehetett partra, hogy akár

²³ Uo.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo. 115.

²⁶ Helfers: i. m. 119.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2018. XI. évfolyam 3. szám

egyszerre több nagy kiterjedésű enklávét is elfoglaljon, majd tartósan megszálljon. Partvidékének elvesztése a Konföderáció végső bukását jelezte előre.”²⁷

4.2. A FÉL-KONTINENTÁLIS FRANCIAORSZÁG FLOTTAFEJLESZTÉSE

A francia haditengerészet fejlesztése érdekében a 17. század második felében Jean-Baptiste Colbert (1619–1683) pénzügyminiszter jelentős beruházásokba kezdett. Az ország 1660-ban mindössze 18 sorhajót és néhány gályát tudott felsorakoztatni, ám egy 10 éves fejlesztési program során ezt az erőt 111 sorhajóra, 22 fregattra, 30 gályára, illetve 36 szállítóhajóra növelték, miközben átépítették Brest és Toulon kikötőjét, illetve újjáépítették Dunkerque, Rochefort és Marsellie kikötőit.²⁸ Mindennek köszönhetően 1677-től néhány évig a francia flotta volt a legnagyobb a világon, állománya mintegy 40 000 főt tett ki.²⁹ Ebben az időben 135 hadihajója még nem maradt el lényegesen Anglia mögött a tengeren. A 17. században, egyes rövidebb időszakokon – amikor a brit költségvetés „gyengélkedett” – a franciák még számszerű haditengerészeti fölény megteremtésére is képesek voltak. Azonban már Colbert politikusi tevékenységének utolsó éveiben elkezdődött a flotta hanyatlása, ami a halála után zuhanásba ment át. 1690-ben a Beachy Headnél vívott csata során a francia Tourville tengernagy még 75 hajót tudott felvonultatni. Két évvel később azonban már csak 44-et volt képes felszerelni és legénységgel ellátni, így 1692-ben a britek és a hollandok tönkreverték a franciák hajóhadát Barfleur-nél és La Hogue-nál. Vauuban marsall doktrínája végül hivatalosan is kimondta, hogy a haditengerészet másodlagos jelentőségű a szárazföldi haderővel szemben. A vereség után a franciák haditengerészeti taktikát változtattak, korzárhajókat szereltek fel, ezek a brit kereskedelmi hajókat fosztogatták. A brit haditengerészet – hiába uralta a tengert – nem volt képes tökéletesen megvédeni a kereskedelmi hajózást. A korzárók tevékenysége ugyanakkor érdemben nem hatott a háború kimenetelére – habár kétségtelenül bevételt termelt. Az állandó szárazföldi háborúk miatt a francia flotta költségvetését egyre inkább lecsökkentették. A haditengerészet 1713-ban csupán 62 sorhajót tudott csatasorba állítani a 119 sorhajót felvonultató britekkel szemben.³⁰ 1714-ben pedig már csak 25 hadra fogható nehéz egysége volt Párizsnak, a többi kivonták, vagy leszerelve állt a kikötőkben.

„XV. Lajos (1715–1744) és különösen XVI. Lajos (1744–1791) nagyon jelentős fejlesztéseket hajtott végre a haditengerészet területén... a 18. század második felében tapasztalható a francia haditengerészet fellendülése, amely azonban az államkincstár óriási ös-szegeit emésztette fel.”³¹ Erre a bázisra alapozva már érthető, hogyan lehetett „a 18. szá-

²⁷ Keegan: i. m. 502.

²⁸ Marjai Imre – Pataky Dénes: A hajó története. Corvina Kiadó, Budapest, 1973, 232.

²⁹ Uo. 232.

³⁰ Hobson – Kristiansen: i. m. 47.

³¹ Tóth Ferenc recenziója Michel Depeyre „Tactiques et strategies navales de la france et du royaume-uni de 1690 a 1815 (Bibliotheque Stratégique, Ed. Economica, Paris, 1998.)” című könyvéhez In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 2008/3–4. 802.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2018. XI. évfolyam 3. szám

zad tengeri története a hegemoniáért vívott brit–francia harcok sorozata.”³² A brit–francia tengeri háború intenzitását serkentette az 1739-ben kitört gyarmati háború („Jenkins füle háború”) is. A század során gyakran került sor a két nagyhatalom között tengeri összecsapásra: 1744-ben Toulon térségében, 1756-ban Minorca szigeténél, 1759-ben Lagosnál és a Quiberon-öbölben zajlottak le brit–francia tengeri ütközetek, amelyek rendszerint francia vereséggel végződtek (kivéve a minorcai tengeri ütközetet). Végül azonban a hétéves háború (1756–1763) idején Franciaország a gyarmatokért folytatott haditengerészeti vetélkedés során alulmaradt Nagy-Britanniával szemben: lényegében minden indiai birtokát elveszítette, emellett szinte összes észak-amerikai területe is brit birtokba került.

Franciaország 1763 után ismét megkezdte új hadihajók építését, így 1774-től flottája már jelentős számú hajóegységgel rendelkezett. 1778–1782 között az összecsapások először brit kudarcokkal végződtek, míg 1778-ban Ouessantnál döntetlennel végződött egy ütközet. Végül 1782-ben a Saintes-szigetekenél megvívott tengeri csatában a brit hajók egyértelműen legyőzték a franciákat. 1792-ben a francia haditengerészetnek 241 hajója volt, ebből 83 sorhajó és 77 fregatt. 1794-ben a „dicsőséges június elsejei” csatában a britek ismét áttörték a csatasort és megverték a franciákat. A francia haditengerészet – a cirkáló hadviselés kivételével – ekkortól veszítette el a kezdeményezés lehetőségét. 1795-ben a franciák már 101 fregattal rendelkeztek, és a következő két évtizedben ez a hajókatégória képezte haditengerészetük gerincét.

A haditengerészeti hadviselés kiemelt szerepet kapott a fél-kontinentális napóleoni francia császárság stratégiájában is. Napóleon gondolkozásától nem álltak távol a haditengerészeti kérdések, hiszen fiatalkorából ismeretesek a Korzika történetét és az ott végrehajtott 1736-os inváziót tárgyaló írásai, illetve egy Egyiptom irányába végrehajtott tengeri hadjárat tervei.³³ Hatalomra kerülését követően így nem hanyagolta el a flottafejlesztés kérdéseit sem, melynek során már a meghódított területek kikötőire és gazdasági erőforrásaira is támaszkodhatott. Ennek ellenére a flotta sorhajóállománya 1800-ra jelentősen lecsökkent, elsősorban az állandó veszteségek hatására. Ekkor a francia haditengerészet mindössze 46, 1804-ben pedig 51 sorhajóval rendelkezett. Az 1805-ös trafalgar vereség szertefoszlatta a korábbi francia gyarmatok visszaszerzésére vonatkozó ambíciókat is. A flotta Trafalgar után, 1807-ben érte el a mélypontot, amikor csak 35 sorhajója volt. Maga Napóleon mutatott rá 1805-ben, hogy „ábránd azt remélni, hogy tíz éven belül a britekével egyenrangú tengeri haderőnk legyen!”³⁴ A francia flotta azonban túlélte a trafalgar vereséget. Amikor az austerlitz győzelem után a francia szárazföldi haderő kiterjesztette ellenőrzését szinte az egész kontinensre, megkezdődött a hajóépítő anyagok felhalmozása és az új francia hajók építése. Az ezután megindult programnak köszönhetően 1813-ban már ismét 71 sorhajója volt a franciáknak (miközben további 22 építés alatt állt). Mindezek ellenére – defenzív haditengerészeti harceljárásuknak megfelelően – továbbra sem szálltak

³² Marjai – Pataky: i. m. 260.

³³ Feleki László: Napóleon. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1976, I. k. 42.

³⁴ Uo. 1976, II. k. 29.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2018. XI. évfolyam 3. szám

szembe nyílt csatákban Nagy-Britanniával a tengeren, ehelyett főként cirkáló hadviselésükre támaszkodtak.

Franciaország kizárólag klasszikus, teljes értékű flották összecsapása során nem nyerte meg a tengeri hatalom birtoklásáért folytatott versenyt, mivel Nagy-Britannia flottájára a franciáknál jóval többet költött.³⁵ Franciaország részéről ez az aránytalan fegyverkezési verseny a klasszikustól eltérő, ugyanakkor versenyképes haditengerészeti eljárások alkalmazását követelte meg. A brit flotta „számbeli fölényével oly mértékben múlta felül francia ellenfelét, hogy annak alapvetően más stratégia alapján kellett működnie... beérve a tengerek egy részének bizonyos időre korlátozódó ellenőrzésével.”³⁶ Ennek érdekében a franciák – a hagyományosnak mondható brit modellhez képest – módosításokat végeztek a haditengerészet haditechnikai eszközein, szervezetén és stratégiáján. Céljuk nem az volt, hogy sorhajó-flottákkal nyílt tengeri ütközetekben győzzék le az ellenséget, hanem az, hogy könnyű és gyors hajóegységekkel nagy területeket ellenőrizve – ott folyamatosan járőrözve, cirkálva – lehetetlenné tegyék annak kereskedelmi hajóforgalmát.

A francia flotta tehát – belátható időn belül – még a legjobb esetben is csak közepes erejű és korlátozott célú haderőnémmé fejlődhetett, így ehhez a jellemzőhöz kellett megválasztani a megfelelő hadászati célokat és haditengerészeti stratégiát. Rövidtávon nem kellett teljes értékű, a világtengerek uralására képes flotta kialakítására törekedni, elegendő volt a korlátozott haditengerészeti célokat – az Európa körüli beltengerek és az Atlanti óceán közelebbi területeinek ellenőrzését, illetve a Földközi-tengeri térség szigetei és partszakaszai elleni inváziót – biztosítani és támogatni képes hadiflotta fenntartása is. Még 1695-ben az „új tengeri stratégiát Sebastian de Vauban, a szárazföldi hadsereg tábornoka, és jeles hadmérnök határozta meg, *Mémoire sur la course* címmel közreadott értekezésében... Vauban úgy vélte, Franciaország alapvetően szárazföldi nagyhatalom, s alapvető érdekeltségei is az európai kontinensen vannak. Ebből következően erőforrásai javát a szárazföldi hadseregre kell fordítania, s haditengerészete emellett csupán másodlagos jelentőséggel bír. Miután pedig Franciaország nem tud olyan flottát felállítani, amely a siker reményében vehetné fel a harcot a britekkel a tengeri hatalom megszerzése érdekében, nem is szabad a meglévő hajókat egy reménytelen tengeri ütközetben kockára tenni. Mivel az ellenség hadiflottájának legyőzése nem lehet reális célkitűzés, értelemszerűen a kereskedelmi flottáját kell támadni, hogy ezzel megfosszák a számára nélkülözhetetlen tengeri utánpótlástól. Ezt a feladatot a kisebb hadihajók és az állam által megbízott »magánvállalkozók«, a korszak kalózhajói látták volna el... Vauban elgondolásai – a »guerre de course« – igazából csak később értek be.”³⁷ Harcászati elképzelései a napóleoni háborúk során bontakoztak ki igazán.

³⁵ MacGregor, Knox: Tömegpolitika és nacionalizmus mint hadügyi forradalom: a francia forradalom és ami utána következett. In: Veszprémy László (szerk.): A korai stratégiai gondolkodás. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2005, 187.

³⁶ Somorja: i. m.

³⁷ Horváth Zoltán: A dicsőséges június elseje, 1794. acelmonstrum.host22.com/elseje.html (2016. 03. 11.)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2018. XI. évfolyam 3. szám

„A védekező taktika... a defenzív megközelítés... hangsúlyozása, mely a legtöbb 18. századi tengeri összecsapásban meghatározta a francia tengernagyok hozzáállását... Audibert Ramatuelle: *Cours élémentaire de tactique navale*, Bonaparte Napóleonnak ajánlott, 1802-ben megjelent könyvében is megjelenik.”³⁸ E stratégia lehetővé tette, hogy a francia haditengerészet a britekénél kisebb hatótávolságú műveletek tervezésére alapozza tengeri hadviselését. A korlátozott célú stratégia emellett azt is jelentette, hogy a franciák az esetek döntő többségében „lemondtak a hajórajonkénti hadviselésről, vagyis a flotta-hadműveletekről és elfogadták a portyázó hadviselést, azaz a kereskedelmi hajók megtámadásának stratégiáját.”³⁹ Ezzel „a francia tengernagyok... új stratégiát próbáltak megalkotni. Figyelemre méltónak találták, hogy az állami megbízólevéllel hajózó korzárók komoly sikereket értek el a brit kereskedelmi hajózás ellen. Ebből azt szűrték le, hogy a francia flottát nem az ellenséges hajóhad, hanem az ellenség kereskedelmi hajózása ellen kell alkalmazni. Azaz indirekt módon, az ellenség gazdasági bázisát – tengeri kereskedelmét – kell szétzúzni, így győztesen lehet befejezni a háborút. Ezzel megszületett a kereskedelmi háború (*Guerre de Course*) elmélete... Az előnyök teljesen egyértelműnek tűnnek, minimális kockázattal a lehető legnagyobb veszteséget lehet okozni az ellenségnek.”⁴⁰ A francia flotta legfontosabb elemét ekkortól a cirkáló hadviselésre leginkább alkalmas fregattok alkották. „A francia tengernagyok... nem indultak flottájukkal ellenséges hajóhadak megsemmisítésére, hogy elnyerjék a tenger feletti uralmat. Ellenben a *guerre de course* (cirkáló-hadviselés) eredményei lényegében igen tekintélyesek voltak. Az állami és a privát francia felfegyverzett kereskedelmi hajók... a hétéves háborúban 4000 hajót, a francia forradalom és a császárság háborúiban körülbelül 11 000 hajót fogtak el. A *course* tehát nyilvánvalóan sikeresnek bizonyult.”⁴¹ A franciák stratégiájukban „a kereskedelmi hajók elleni korzárakciókra helyezték a hangsúlyt... ezzel érzékeny veszteséget okoztak a brit kereskedőknek.”⁴²

Ugyanakkor ez a stratégia nem támogatta a nagy hajóegységek leszerelését, hiszen az ezekből felállított kisebb létszámú erő „azzal, hogy egyáltalán létezik, olyan ellenséges erőket köt le, amelyet máskülönben bevethetnének a portyázó hadviselés ellen. Azonkívül megbízhatják a háborús erőfeszítések támogatására irányuló feladatok teljesítésével... alkalmazhatják egy-egy konvoj kíséretére, egy-egy invázió fedezésére, szárazföldi erők támogatására.”⁴³ A korlátozott célú haditengerészeti stratégia a klasszikus tengeri hatalmakétól gyökeresen eltérő haditechnikai eszközökkel rendelkező flotta létrehozásához

³⁸ Somkuti Bálint: A francia hadiflotta a 18. században

http://old.biztonsagpolitika.hu/documents/1277413606_somkuti_balint_a_francia_hadiflotta_a_18_szadban_-_biztonsagpolitika.hu.pdf 5. (2018. 02. 10.)

³⁹ Sweetman: i. m. 74.

⁴⁰ Kaiser Ferenc: A blokád elmélete és gyakorlata a tenderi hadviselésben. *Aetas*, 22 (2007/4). <http://epa.oszk.hu/00800/00861/00039/pdf/049-068.pdf> (2018. 02. 10.)

⁴¹ Sweetman: i. m. 73. és 75.

⁴² Krámlí Mihály: A tralalgari csata kétszázadik évfordulójára. *Hadtörténelmi Közlemények*, 118 (2005/4). 955.

⁴³ Sweetman: i. m. 75.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2018. XI. évfolyam 3. szám

vezetett: a flottafejlesztés gerincét a cirkáló-hadviselésre alkalmas kisebb hajóegységek (fregatt, korvett) és a britekénél kisebb hatótávolságú, könnyebb építésű, de gyorsabb sorhajók építése képezte.

Napóleon a védettséget a sebesség oltárán feláldozó, gyors sorhajókat rendelt a hajógyáraktól. A meghódított területek gazdasági potenciáljára is támaszkodó flottafejlesztési program eredményeképpen 1813-ra, a Trafalgarnál elszenvedett vereség és a jelentős veszteségek ellenére is 71 sorhajót számlált a francia flotta. A Napóleon haditengerészeti stratégiájában megfogalmazott tíz év letelte után, a stratégia korlátozott és defenzív jellegét figyelembe véve a francia flotta – saját defenzív stratégiája szerint – már szembenézhetett volna brit ellenfelével. Ezalatt azonban a brit hajógyártó ipar sem tétlenkedett: 1812-re a sorhajók számát a 113-ról 152-re növelte.⁴⁴ A francia és a brit flotta között a sorhajók számát tekintve fennálló arányokat tehát a legnagyobb gazdasági erőfeszítések mellett is csak fenntartani lehetett, javítani nem. Ugyanakkor a gyorsan építhető, a britek hajójánál jóval kevesebb faanyagot tartalmazó, olcsóbb és könnyebb, ezáltal alacsonyabb védettséggű, de nagyobb sebességű francia sorhajók képesek voltak hatékonyan megvalósítani a defenzív harcászati doktrínát. A francia fregatt-program és a korzárhadviselés pedig indirekt módon szintén a francia hajógyártó ipar versenyesélyeit növelte. „A franciák stratégiája kezdetben rendkívül sikeresnek bizonyult, mivel rákényszerítették ellenfelüket, hogy a kereskedelmi konvojok kísérésére kisméretű hadihajókat építsenek.”⁴⁵ A napóleoni háborúk során „a francia haditengerészeti taktika egyik fő céljává a harc elkerülése vált.”⁴⁶ A francia sorhajóflottának nem volt más feladata, mint hogy jelen legyen és kerülje az összecsapást – közepes hatótávolságú partraszálló műveletek támogatására tartalékolva erősít. „A francia sorhajók általában gyorsabbak és könnyebben manőverezhetőek voltak, mint brit ellenfeleik.”⁴⁷ A britekénél jóval gyorsabb francia hajók kimondottan alkalmasak voltak a defenzív sorhajó-harcászat feladatára, könnyen ellillahattak az ellenfél hajói elől. Harceljárásuk óvatos és védekező volt. Minden esetben fenntartották maguknak a csatából való kiválás lehetőségét, ami – gyorsabb hajóik következtében – teljesen reális harcászati lehetőség volt számukra. „A britek mindig a szél felőli oldalt, míg a franciák a szél alatti részt szíttették előnyben.”⁴⁸ Természetesen a defenzív, óvatos francia taktika csak ritkán vezetett látványos eredményre, ritkán segítette győzelemhez alkalmazóit. Azonban „nem mondhatni, hogy ez a taktika teljesen sikertelen lett volna. Ütközetet ugyan nem nyertek vele, de az általuk elsődleges fontosságúnak tekintett célokat – konvojok célba juttatása stb. – rendszerint sikerült elérniük... tengeri csatában nem is szenvedtek átütő vereséget (nem számítva Aboukir), egészen Trafalgarig.”⁴⁹ (Aboukir nem volt nyílttengeri ütközet, ugyanúgy, ahogy a korábban a Quiberon-öbölben vívott tengeri csata sem, amiben azért tudtak súlyos

⁴⁴ Bencze: i. m. 77.

⁴⁵ Lavery: i. m. 118.

⁴⁶ Krámlí: i. m. 913.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Horváth: i. m.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2018. XI. évfolyam 3. szám

vereséget mérni a franciákra, mert azok a part közelsége miatt nem tudták a szokásos taktikájukat alkalmazni, vagyis a szélbe fordulni és elmenekülni.) A francia haditengerészet stratégiájának offenzív oldalát a cirkáló hadviselést folytató fregattok alkották.

A gyors és könnyű szerkezetű sorhajók mellett inkább a fregattnak és a luggernek – mint kisméretű, gyors, ugyanakkor olcsó és nagy darabszámban gyártható hajóegységeknek – szántak igazán kiemelkedő szerepet. (A fregatt eredendően francia eredetű hajótípus volt.⁵⁰) A francia stratégia alapját képező potyázó hadviselés ugyanis főként a fregattokon, a felfegyverzett kereskedelmi hajókon és a halászfloattától elvont, vagy külön erre a célra épített korzár luggereken alapult. A napóleoni háborúk idején 86 sorhajó és 118 fregatt, továbbá nagyszámú korzár lugger épült Franciaországban.⁵¹

A francia stratégia egyik legfontosabb eleme a partraszállások végrehajtása volt az Európához közel eső térségekben (Málta, Egyiptom, Korfu stb.). Napóleon haditengerészeti gondolkodásának szükségszerűen központi elemét képezte egy Nagy-Britannia elleni invázió, mivel „mindenkinél világosabban látta, hogy ha ki akarja vívni az Európa feletti tartós uralmat, elsősorban Nagy-Britanniát kell térdre kényszerítenie”.⁵² Tervet dolgozott ki Nagy-Britannia inváziójára. A szigetország elfoglalásának ambiciózus terve mögött – az európai hegemonia megteremtésének szándéka mellett – gazdasági indíttatású világkereskedelmi törekvések húzódtak meg. „Amikor Nagy-Britannia térdre hull... megindulhat a mindent megoldó világkereskedelem, tíz és tizezernyi francia kereskedelmi hajón.”⁵³ A Nagy-Britannia elleni invázió elősegítése érdekében nagyszámú prame (evező és vitorlahajtású, nehézfegyverzetű csapatszállító bárka) gyártására került sor. Partraszállás végrehajtására a polgári életből elvont folyami hajókat is igénybe vettek. Ezek a csatornahajózástól a tervezett invázió idejére elvont polgári hajók voltak. „1801-ben... gyakorlat keretében tesztelték az inváziós sereg átkelésének lehetőségét, majd 1803. május 18-án kétezernél több szállítójárművet – túlnyomórészt lapos fenekű dereglyét – gyűjtöttek össze.”⁵⁴

Az invázió végrehajtására jelentős erőket mozgósított a francia haderő és a flotta. Már 1799-ben egy 40 000 főnyi expedíciós haderő és nagyszámú szállítóhajó várakozott francia kikötőkben. A bresti hajóraj és a spanyol flotta egyesülése révén ekkor az egyesült francia–spanyol flotta lehetett volna a La Manche-csatorna ura. Végül azonban járvány tört ki a hajókon, ami arra kényszerítette a franciákat, hogy letegyenek partraszállási szándékaikról.⁵⁵ A francia inváziós sereg ismételt összegyűjtésére 1803-ban került sor Boulogneban. Napóleon 163 700 katonát, 9100 lovat és nagyszámú tüzérségi eszközt, emellett 2300 kisebb-nagyobb evezős és vitorlás bárkát gyűjtött össze a Csatorna partján.⁵⁶ A várakozás időszaka másfél éven keresztül tartott. Nem volt teljes mértékben megalapozatlan a Nagy-

⁵⁰ Marjai – Pataky: i. m. 207.

⁵¹ Uo. 268.

⁵² Feleki: i. m. I. k. 615. és II. k. 22–23.

⁵³ Uo. II. 558.

⁵⁴ Krámlí: i. m. 917.

⁵⁵ Sweetman: i. m. 72.

⁵⁶ James, William: Naval History of Great Britain. London, 1837, Vol III. 315.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2018. XI. évfolyam 3. szám

Britannia elleni francia partraszállás terve. Az inváziót – a hadműveleti események kedvezőtlen alakulása miatt – végül hosszú távra el kellett halasztani. (Nehéz megítélni, hogy egy ilyen hadművelet a kor technikai színvonalán mennyire lehetett volna sikeres.) Végül Napóleon 1805-ben feladta a Nagy-Britannia elleni invázióval kapcsolatos, haditengerészeti erőforrásait messze meghaladó terveit.

Napóleon kidolgozta földközi-tengeri stratégiáját is. Ennek megvalósítása során a kiemelkedő stratégiai jelentőségű Málta elfoglalására, az egyiptomi hadműveletre útbaindított expedíciós erők tengeri szállításakor – mintegy másodlagos műveletként – adódott lehetőség 1798-ban. Az egyiptomi partraszálló művelet végrehajtása során a francia haditengerészet 300 hajója 37 000 főt juttatott célba.⁵⁷ A térséget uraló Málta megszállása után „Szicília megszerzése lebegett a szeme előtt. Tervei szerint hadsereget küld majd Spanyolországon át Gibraltárba és Észak-Afrikába, elragadja a Földközi-tenger térségét a britektől.”⁵⁸ Egy erőteljes flottafejlesztést követően, a kulcsfontosságú szigetek, szorosok és partszakaszok megszállásával kombinálva ez a korlátozott haditengerészeti stratégia – a Földközi-tenger, mint a spanyol–francia koalíció által bekerített és uralt beltenger feletti uralom megszerzése – nem tűnt irreálisnak, annál is inkább, mert az e térség megszerzéséért folytatott küzdelemben Franciaország kontinentális haderejét is mozgósíthatta. A francia haditengerészeti hadviselés „a Földközi-tengeren kívül tisztán tengeri stratégia volt, a Földközi-tengeren szárazföldi és tengeri elemek kombinálásából állt. Napóleon... a tengeren Cartagenából és Toulonból indított folyamatos kitörésekre készült... eközben az olaszországi Apulia tartományban állomásozó szárazföldi hadserege... invázióval fenyegeti Nápolyt, Sziciliát, Görögországot, a Lón-szigeteket, Egyiptomot és Konstantinápolyt.”⁵⁹ Tekintettel arra, hogy – a felderítési rendszerek kezdetleges volta miatt – a napóleoni háborúk során jelentős flottakötélekek tehettek meg az ellenség számára észrevétlenül nagy távolságokat, ez a tengeri hadviselés szempontjából fontos szárazföldi területek megszerzésére irányuló stratégia nem volt megalapozatlan.

A francia haditengerészet nagyszámú könnyű hajóegységgel megkezdte az Nagy-Britannia elleni cirkáló-hadviselést. A reguláris haditengerészethez tartozó „francia vízi járművek vagy »korzárhajók« (a kormány megbízólevelével rendelkező magánhajók) gyakran kiszöktek az elzárt kikötőkből, hogy brit kereskedők hajóit támadják... 1793 és 1800 között 2861 brit kereskedőhajó esett ellenséges (francia) támadás áldozatául.”⁶⁰ Ugyan a korszerű gépi háború eredményességi mutatóit nem sikerült megközelíteniük, lebecsülni mégsem célszerű ezeket az eredményeket, annál is inkább, mert a közel háromezer megsemmisített brit hajó mellett a franciák felfegyverzett könnyű privát hajóegységei további nagyszámú „...hajót fogtak el. A portyázó hadviselés tehát nyilvánvalóan sikeresnek bizonyult.”⁶¹ Rá kell mutatni ugyanakkor a korzár hadviselés korlátaira is. Az ehhez szükséges

⁵⁷ Holmes: i. m. 18.

⁵⁸ Uo. 38.

⁵⁹ Keegan: i. m. 29.

⁶⁰ Holmes: i. m. 26.

⁶¹ Sweetman: i. m. 75.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2018. XI. évfolyam 3. szám

hajóegységek elvonása következtében a saját kereskedelmi konvojok védelmezésére jóval kevesebb kísérőhajó jutott. Részben ugyanennek köszönhetően a zsákmányolt (általában francia) hajók egy részét az ellenfél vissza- vagy elfoglalta.

A korzár hadviselés és a defenzív sorhajó-harcászat kombinációjával nem lehetett megnyerni a tengeri háborút, mindössze gazdasági károk okozására, illetve kisebb kisegítő flottaműveletek végzésére nyílt lehetőség. Ez azonban csak néhány évig volt igaz. Hosszú távon ugyanis a brit ellenintézkedések – a kereskedelmi konvojok hatékony biztosítása, illetve ennek érdekében a fregatt-gyártás felfuttatása – eredményeképpen – illetve a kereskedelmi hajógyártás felfuttatása miatt – a brit kereskedelmi hajók száma a háború második felében már nem csökkent, hanem 15 000-ről 18 000-re emelkedett.⁶² Ugyanakkor ezekkel az intézkedésekkel a britek elaprózták gyártási erőforrásaikat és hajóikat, ami a brit–francia flottaegyensúly bizonyos fokú kiegyenlítődsét idézte elő a napóleoni háborúk egyes szakaszaiban.

Vajon valóban volt lehetőség egy, a britektől eltérő modellen alapuló, ugyanakkor hatékony francia haditengerészet létrehozására a napóleoni háborúk alatt? Ezt a lehetőséget a francia haditengerészet állományának kiképzetlenségére hivatkozva számos esetben egyszerűen eleve megkérdőjelezi a szakirodalom, mondván, hogy a francia „hajórajok nem voltak gyakorlottak a manőverezésben... legénységüknek nem volt tényleges tengeri tapasztalata.”⁶³ E vélemények szerint minden francia intézkedés – a stratégiai célok korlátozása, a hajótípusok méretének racionalizálása, a számos haditechnikai újítás és a jó minőségre törekvés – eleve hiábavalónak bizonyult, mivel „a régóta tengereket járó, személyzetét rendszeres kiképzésben részesítő királyi haditengerészet (szakmai) fölényben volt ellenfelével szemben, akit gyakran kárhoztattak arra, hogy kikötőiben vesztegeljen.”⁶⁴ A kikötőbe zárt francia flotta újonc állománya eszerint soha nem szerezhette meg azt a kiképzettségi szintet és harcban való jártasságot, ami a britek legyőzéséhez lett volna szükséges. Ezek a megállapítások részben igazak lehetnek, ám a valós helyzet – visszatekintve a napóleoni háborúkat megelőző évtizedekre – némiképp árnyaltabb. Ugyanis arra is rá kell mutatni, hogy a francia haditengerészet szakembergárdájának kiképzettségi hiányosságai nem eleve elrendelt adottságok voltak, hanem a forradalom éveiben alakultak ki. Francia hajók már a napóleoni háborúkat megelőzően is harcoltak a világtengereken, és nem is eredménytelenül.

Franciaországban „a 18. század második felében hozott rendkívüli intézkedések után éledtek újjá a hajóépítő és felszerelésgyártó műhelyek, futottak ki tömegesen kereskedelmi-, kalóz- és hadihajók, gyarapodtak a francia tengeri bázisok és kolóniák. Bigot de Morogues kézikönyvet írt tisztí iskolája hallgatóinak a manőverek végrehajtásának módjairól, az arsenálok ismét megteltek és 10 000 tüzér kapott beosztást a fedélközi lövegek mellett. A francia politika spanyol szövetségessel a háta mögött támogatta az amerikai független-

⁶² Feleki: i. m. II. k. 549.

⁶³ Keegan: i. m. 28.

⁶⁴ Holmes: i. m. 26.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2018. XI. évfolyam 3. szám

ségi háborút, a harcokban lekötött britekkel szemben sikereket ért el a Nyugat-indiai Szigetek, és átmenetileg fölényt harcolt ki a tengereken.”⁶⁵

A francia flotta ebben az időszakban általában legalább döntetlen eredményre vívta csatáit a britekkel. 1778-ban a brit és a francia flotta a Csatornán, Ushant-nál egyenlő erővel ütközött meg, az eredmény döntetlen lett. 1781 szeptemberében a brit és a francia flotta „döntetlen csatát vívott Santo Domingónál”.⁶⁶ Ugyanebben az évben, szeptemberben és októberben az amerikai vizeken, a Chesapeake-öbölnél szintén döntetlen kimenetelű csatákat vívtak a franciák a britekkel. 1782–1783 között egy francia admirális „Pierre-André de Suffren Saint-Tropez gyakorlatilag hátrország nélkül, mindössze a britek ellen küzdő Hyder Ali és a kis ceyloni holland kikötő, Trincomalee segítségével jelentős erőt kötött le Kelet-Indiában. Számos eldöntetlenül végződő összecsapásban sikerült elkerülnie a komoly veszteségeket, és gyakorlatilag a békekötésig a sajátjánál nagyobb erőt kötött le ezen, a britek számára rendkívül, fontos területen.”⁶⁷ Az 1794. június 1-jén vívott, a britek által később „dicsőséges június elsejének” nevezett tengeri csatában a franciák a brit Howe azonos erejű hajórajával vették fel a harcot. Az elkeseredett, hosszú csatában a franciák hét hajót veszítettek, de a brit hajók is súlyos sérüléseket szenvedtek, tehát a francia flotta ekkor még egyáltalán nem bizonyult könnyű ellenfélnek.

Világos, hogy Napóleon francia sorhajó-flottája a kikötőben vesztegelve nem tudta képezni újoncait – de hol voltak a korábbi évtizedek magasan kvalifikált haditengerész-tisztjei, professzionális tiszthelyettesei és harcedzett veterán matrózai a napóleoni háborúk alatt? Maguk a franciák tehetnek eltűnésükről. „A hivatásos tisztek, a hadnagyok és az első kapitányok nemesi családból származtak, amelyekben gyakran hagyománya volt a tengerészeti szolgálatnak... Az arisztokrata hivatásos tisztekből álló... régi tisztikart 1791-ben feloszlatták, és rendeletileg egy új testületet hoztak létre... 1793 októberében Jean-Bon Saint-André, a Közbiztonsági Bizottmány haditengerészettel foglalkozó tagja, általános tisztogatást hajtott végre. A tengerésztisztek névsorát kitépték honi kikötőjünkben, azzal a felhívással, hogy a városi közösség és a tengerészek leplezzék le közülük azokat, akik a Köztársaság iránti hűtlenséggel gyanúsítanak, és a nép szavazással döntsön a sorsukról. E rendelkezés hatására ugrásszerűen megnőtt a leköszönők és az emigránsok száma.”⁶⁸ A képzett szakemberek tömegesen emigráltak. „A tisztai állomány háromnegyede esett a tisztogatások áldozatául. Helyükre... a hajózáshoz semmit nem értő, de politikailag megbízható, elvhu és buzgó forradalmárok kerültek... Nagy számban vezényeltek a hajókra az ország belső területein frissen besorozott, tengert addig sokszor még nem is látott újoncokat is.”⁶⁹

Miután feloszlatták a régi tisztikart, „helyette új testületet állítottak fel, amelyben... a létszámhiány kitöltésére sok tisztet vettek át a kereskedelmi tengerésztől is, és ekkor kez-

⁶⁵ Bencze: i. m. 84.

⁶⁶ Uo. 77.

⁶⁷ Somkuti: i. m. 7.

⁶⁸ Keegan: i. m. 39., 45. és 47.

⁶⁹ Horváth: i. m.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2018. XI. évfolyam 3. szám

dődött meg sok, korábban alacsony rangú tisztként, altisztként, vagy éppen matrózként szolgáló tengerész gyors karrierje... A szakmailag sok esetben erősen megkérdőjelezhető tudású, újsütetű főtisztok nem mindig voltak igazán jó hatással a flotta ütőképességére. Tovább nehezítette a helyzetet a matrózok „öntudatra ébredése”. A forradalmi szövegeken, az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatán, és a „Szabadság, egyenlőség, testvériség!” jelszavain kikosodott tengerészekből... szerte a flottában matróztanácsok alakultak a hajókon, amelyek megvitatták, és alkalmasint felülbírálták a kapott parancsokat, melyekből csak azokat hajtották végre, amelyeket a matróztanács is jóváhagyott, imígyen érvényesítve a népfelég elvét. A tisztok rövidesen azt vették észre, hogy már nem parancsokat osztogatnak, hanem kérésekkel fordulnak a matróz polgártársakhoz, amelyeket azok pillanatnyi hangulatuktól függően vagy végrehajtottak, vagy nem. Ugyanakkor viszont a felelősség továbbra is teljes egészében a tisztok nyakán maradt. A matróztanácsok ahhoz is jogot vindikáltak maguknak, hogy a népszerűtlen tisztet leváltásák, és a helyükbe nekik tetszőket nevezzenek ki. Ilyen körülmények között a fegyelem a flottában hamarosan a nullára csökkent, a haditengerészet organizációja gyakorlatilag szétesett, a vezetés megbénult. A bresti flotta zászlóshajója például egy ízben azért vesztette el vitorlázata nagy részét, mert sem a hajó kapitánya, sem a flotta tengernagya nem tudta rábeszélni a matrózokat, hogy a viharos időben másszának fel az árbocokra a vitorlákat kurtítani.⁷⁰

A nagy francia forradalmat követően „a francia haditengerészet legmélyebb válságperiódusa 1795-ig tartott. Ebben az időszakban sikerült, részben képletesen, részben szó szerint lefejezni az 1789 előtti tisztikart. A flották parancsnokai, illetve az egyes kapitányok mellé politikai agitátorokat delegáltak, akik minden döntést felülbírálhattak. Ebben az időszakban többet számított a politikai hűség, mint a szakmai hozzáértés ... A legénység képzettségének hiánya különösen a tüzérlegénység esetében volt súlyos probléma.”⁷¹ A francia hajófedélzeti tüzérség ugyanis lényegében megszűnt létezni, „amikor Saint-André 1793-ban eltörölte a tengerész tüzérek 5400 fős létszámú testületét, azon az alapon, hogy »a tenger arisztokratái« voltak, döntése végzetes következményekkel járt a köztársasági haditengerészet harcképességére.”⁷² Hiába volt a korszak haditengerészeti harcászatának kulcseleme a tüzerő, „a tüzérek állományát a tisztogatások ugyancsak megtizedelték.”⁷³ A kiképzett szakszemélyzeteket képzetlen, gyakran tengert sem látott állománnyal pótolták, ezért „a francia tüzéreknek átlagosan kétszer annyi időre volt szükségük egy sortűz leadására, mint brit társaiknak, ezen felül sokkal rosszabbul céloztak.”⁷⁴ (A britek percenként tudtak egy-egy sortűzet leadni, ellenfeleiknél két-három perc is eltelt két sortűz között.) Mindez egy olyan flottánál történt, ahol a nagy távolságról vívott, nagy pontosságú (árbocok és vitorlák elleni) tüzérségi harc volt a harceljárás kulcseleme. A haditengerészet a legnagyobb igyekezet mellett sem volt képes hatékonyan üzemeltetni a számára átadott –

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Krámlí: i. m. 921–922.

⁷² Keegan: i. m. 39., 45. és 47.

⁷³ Horváth: i. m.

⁷⁴ Krámlí: i. m. 921–922.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2018. XI. évfolyam 3. szám

egyébként korszerű és hatékony, nagy értékű haditechnikai eszközöket – sorhajókat, fre-gattokat és korvetteket, hiszen képzett tisztek hiányában problémák adódtak a navigáció-val, a manőverezéssel és a hírközléssel, míg kiképzett tengerész tűzerek nélkül töredékére csökkent a hajók lövegeinek tűzgyorsasága és tűzvezetési pontossága. Ilyen módon tehát a francia flottát már Trafalgart megelőzően legyőzték, saját hazai politikusai.

A britek tisztaban voltak a napóleoni haditengerészet új keletű gyengeségeivel, ezért Trafalgnál a brit haditerv éppen a franciák manőverezés és tűzvezetés terén mutatkozó hiányosságaira épült. Nem kiegyenlített haditengerészeti küzdelem volt ez: „Trafalgar két-ségkívül tömegmészárlás volt.”⁷⁵ A trafilgari csatát ugyanakkor nem célszerű túlértékelni. „Tengerészeti témájú könyvekben gyakran olvashatók olyan állítások, melyek szerint Tra-falgar megtörte a francia Császári Haditengerészet gerincét, illetve, hogy Nelson – úgy-mond – elpusztította a francia flottát. Ez így, ebben a formában természetesen nem igaz. Trafalgart a kortárs franciák kezdetben nem is tartották többnek annál, ami valójában volt, azaz egy jókora vereségnek. A kudarc inkább csak felbőszítette és bosszúvágygal töltötte el őket... hatalmas hajóépítési programot indítottak be, és ezzel egy időben jelentős szer-vezeti átalakítások is történtek a haditengerészetnél... a változtatások végre valóban kor-szerű, modern és ütőképes haditengerészetté tehetők volna a Császári Haditengerészet-t.”⁷⁶ Emellett „volt egy rövid időszak, amikor Napóleon – miután Friedlandnál 1807-ben legyőzte Oroszországot, és mielőtt a cár 1812 márciusában visszatért volna a Szövetség-hez – elméletben mintegy 160 francia és szövetséges hadihajóra számíthatott, szemben a britek mintegy 110 egységből álló hajóhadával.”⁷⁷ A könnyű hajóegységek területén a fran-ciák Trafalgart követően is bizonyos fölényt élveztek a britekkel szemben – hozzávetőleg 1812-ig. Nem helytálló tehát az az állítás, amely szerint a francia haditengerészeti hadvise-lés Trafalgar után egyszerűen jelentőségét veszítette. Ez legfeljebb csak a csatát követő néhány évre lehet csak igaz.

Végezetül a napóleoni haditengerészeti hadviseléssel kapcsolatban választ kell adnunk arra a kérdésre, hogy a helyesen megfogalmazott korlátozott haditengerészeti célok és az e célokhoz igazított, a sebességet előterbe helyező sorhajó konstrukcióval, illetve a cirkáló-hadviselés kiterjedt alkalmazásával megnyerhette-e Franciaország a hagyományos ellenfe-lével, a brit flottával szembeni haditengerészeti versenyt? Elméletileg – a felforgató jellegű forradalom hatására elkövetett politikai-szervezési hibáktól eltekintve – egyenértékű volt-e a napóleoni haditengerészeti hadviselés a brittel? Véleményünk szerint a napóleoni hadi-tengerészeti stratégiát, a flotta szervezetét és haditechnikai eszközeit reális elképzelések alapján alakították ki.

A francia sorhajó-harcászatban a siker elmaradása, Abukirnál, majd Trafalgnál a ku-darc – elsősorban – a kiképzett szakszemélyzetek eltávolítása miatt jelentkezett. Ehhez kötődően bizonyos mértékig mindenképpen célszerű módosítani a francia flotta kiképzett-

⁷⁵ Keegan: i. m. 92.

⁷⁶ Horváth Zoltán: Jean Bart. <http://acelmonstrum.host22.com/bart.html> (2017. 02. 15.)

⁷⁷ Keegan: i. m. 95.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2018. XI. évfolyam 3. szám

ségével kapcsolatos általánosan elterjedt, elmarasztaló véleményt. Eredetileg egyáltalán nem volt lehetetlen feladat egy harc képes flotta felállítás, ám a folyamat során egy a haderőn kívül álló tényező – a francia polgári társadalmat átszövő forradalmi politika – rendkívüli károkat okozott a már kiképzett állományban, olyannyira, hogy az újoncok felkészítése sem volt többé hatékonyan megoldható. Ilyen módon az a kétségtelenül igaz megállapítás, hogy a nagyobb hajóegységek csak ritkán futottak ki a francia kikötőkből a háború folyamán, jelentéktelen részizgagszággá válik, különösen annak fényében, hogy a kisebb hajóegységek mindvégig folyamatos és sikeres cirkáló-hadviselést folytattak a nyílt tengereken, lehetőséget kínálva a kiképzésre. Az igazi problémát a haditengerészet évtizedek, sőt, generációk alatt kinevelhető szakszemélyzeteinek a szervezettől történő elmozdítása jelentette. Trafalgarnál rendkívüli mértékben hiányoztak a professzionális hajótűzerek. Ellenkező esetben könnyen „előfordulhatott volna, hogy az Egyesített Flotta tüzérsége harc képtelenné teszi a vezérhajókat, és szétzilálja az oszlopokat.”⁷⁸ A személyi állomány tudatos szétzillesztésének hibája nélkül tehát lett volna lehetőség a brit flottával folytatott kiegyensúlyozott és egyenrangú harctevékenységre. Végül Napóleon kontinentális hatalmának megingása már nem tette lehetővé a francia tengeri hatalom Trafalgar utáni megerősítését, a történelem nem adta meg a lehetőséget a flotta stratégiájának ismételt kibontakoztatásához.

A Napóleoni háborúk során elszenvedett veresége ellenére az 1840-es években Franciaország sikerrel modernizálta flottáját, amely a brit flotta utáni legnagyobb és legütőképesebb haditengerészetté vált.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Bencze László: Az állóháború harcászati és hadászati előzményei. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2009.
2. Lavery, Brian: Hajók. M-érték Kiadó Kft., Budapest, 2005.
3. Corbett, J. S.: Naval Operations. History of the Great War Based on Official Documents by Direction of the Historical Section of the Committee of Imperial Defence. Imperial War Museum and Naval & Military Press ed. London: Longmans, 1920.
4. Feleki László: Napóleon. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1976, I–II. k.
5. Helfers, John: Kézikönyv az Egyesült Államok haditengerészetéről. Gold Book Kiadó, Debrecen, 2005.
6. Horváth Zoltán: A dicsőséges Június elseje, 1794. acelmonstrum.host22.com/elseje.html (2017. 01.28.)
7. Horváth Zoltán: Jean Bart. <http://acelmonstrum.host22.com/bart.html> (2017. 01. 28.)
8. Kaiser Ferenc: A blokád elmélete és gyakorlata a tenderi hadviselésben. *Aetas*, 22. (2007/4). 49–68. <http://epa.oszk.hu/00800/00861/00039/pdf/049-068.pdf>

⁷⁸ Sweetman: i. m. 88.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2018. XI. évfolyam 3. szám

9. Kaiser Ferenc: Thomas Cochrane, a tengeri farkas. In: Kovács Zoltán – Püski Levente (szerk.): Emlékkönyv L. Nagy Zsuzsa 80. születésnapjára. Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, Debrecen, 2010.
10. Keegan, John: A tengeri hadviselés története. Corvina Kiadó, Budapest, 1998.
11. Krámlí Mihály: A trafalgarai csata kétszázadik évfordulójára. *Hadtörténelmi Közlemények*, 118. (2005/4).
12. Lavery, B.: Nelson's Navy: The Ships, Men, and Organization, 1793–1815. London: Conway Maritime Press. 1989.
13. MacGregor, Knox: Tömegpolitika és nacionalizmus mint hadügyi forradalom: a francia forradalom és ami utána következett. In: Veszprémy László (szerk.): A korai stratégiai gondolkodás. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2005.
14. Marjai Imre – Pataky Dénes: A hajó története. Corvina Kiadó, Budapest, 1973.
15. Holmes, Richard: A napóleoni háborúk kora. Alexandra Kiadó, Budapest, 2006.
16. Rodger, N. A. M.: The Command of the Ocean: A Naval History of Britain 1649–1815. W. W. Norton & C. Inc., New York, 2006.
17. Hobson, Rolf – Kristiansen, Tomas: Navies in northern waters 1721–2000. Frank Cass, London, 2004.
18. Somkuti Bálint: A francia hadiflotta a 18. században.
http://old.biztonsagpolitika.hu/documents/1277413606_somkuti_balint_a_francia_hadiflotta_a_18_szazadban_-_biztonsagpolitika.hu.pdf (2017. 01.28.)
19. Somorjai Miklós: Napóleoni háborúk, tengeri csaták.
<http://www.publikon.hu/htmls/cikkek.html?ID=17&articleID=87> (2017. 01.28.)
20. Sweetman, Jack: Admirálisok. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1999.
21. Tóth Ferenc: Recenzió Michel Depeyre „Tactiques et strategies navales de la france et du royaume-uni de 1690 a 1815. (Bibliothèque Stratégique, Ed. Economica, Paris, 1998.)” című könyvéhez. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2008/3–4.
22. Turcsányi – Bán – Hegedűs – Molnár: Haderők és hadviselés az előlőttő fegyverek korában. HM HIM, Budapest, 2015.
23. James, William: Naval History of Great Britain. London, 1837, Vol III.